

Козак Ю.-М. Р.,
 аспірант кафедри теорії держави і права
 Національної академії внутрішніх справ
 Науковий керівник: **Завальний А. М.,**
 кандидат юридичних наук, доцент,
 завідувач кафедри теорії держави і права
 Національної академії внутрішніх справ

НАРОД ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ СУБ'ЄКТ ЛЕГІТИМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

NATION AS A SYSTEMATIVE SUBJECT OF THE LEGITIMATING PROCESSES OF THE STATE POWER

Досліджується теоретико-правове поняття «народ» як системоутворюючий суб'єкт легітиміаційних процесів державної влади. Проведено аналіз визначення дефініції «народ», здійснюється характеристика правового статусу народу та виокремлення аспектів впливу елементів правового статусу на легітиміаційні процеси державної влади. Доведена важливість підтримки та схвалення влади народом як основного засобу існування легітимної влади.

Ключові слова: легітиміація державної влади, суб'єктивна сфера, народ, народовладдя, правовий статус народу.

Исследуется теоретико-правовое понятие «народ» как системообразующий субъект легитимационных процессов государственной власти. Проведен анализ определения дефиниции «народ», осуществляется характеристика правового статуса народа и выделение аспектов влияния элементов правового статуса на легитимационные процессы государственной власти. Доказана важность поддержки и одобрения власти народом как основного средства существования легитимной власти.

Ключевые слова: легитимация государственной власти, субъективная сфера, народ, народовластие, правовой статус народа.

The article researches the theoretical and legal concept of "nation" as a system-forming subject of legitimization processes of state power, and was also conducted analysis of definition "the nation". The characteristic of the legal status of the nation was carried out. In article was insolated the aspects of the influence of elements of legal status on the legitimization processes of state power. Also, the article proved importance of maintaining and endorsing the power of the native as the main means of the existence of legitimate power is the main reason for the legitimacy of power.

Key words: legitimization of state power, subjective sphere, nation, nation's power, legal status of the nation.

Сьогодні однією з важливих проблем, які вимагають невідкладного вирішення у процесі розбудови демократичної і правової держави, є питання легітиміації її влади. Важливість цього питання зумовлює потребу аналізу суб'єктів здійснення та забезпечення цього процесу. Йдеться про те, що легітимність державної влади є результатом волевиявлення народу, а сам народ є системоутворюючим суб'єктом правової демократичної держави.

Бібліографічною основою нашого дослідження стали наукові доробки відомих українських правників, до яких належать А.М. Завальний, В.Б. Ковальчук, В.М. Корчака, В.М. Корельський, Т.А. Кравченко, В.Д. Людвік, І.М. Жаровська, І.В. Музика, Н.В. Неліна, В.Ф. Погорілко, О.С. Скакун та ін.

Основною метою статті є визначення дефініції «народ», характеристика його правового статусу, виокремлення елементів правового статусу та аспектів їх впливу на легітиміаційні процеси державної влади.

Одне з фундаментальних конституційних положень статті 5 Основного Закону вказує, що «носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ». Це основне твердження вказує на напрям реалізації відносин між громадянами, суспільством, з одного боку, та суб'єктами владних повноважень – з іншого. Тлумачення тексту Основного закону дає змогу констатувати,

що народ є основним суб'єктом вибору, реалізації та функціонування державної влади. Основною умовою існування легітиміаційних процесів є народ, це проявляється у визнанні ним влади, позитивному схваленні влади та добровільному підкоренні їй. Згідно з концепцією народовладдя джерелом політичної та державної влади є народ. Реалізуючи свої владні функції, народ визначає і вдосконалює конституційний лад держави, через вибори делегує реалізацію владних повноважень представницьких органів влади та здійснює владу через різні форми безпосередньої демократії.

Наведені положення потребують деталізації та теоретико-правового аналізу через призму легітиміації державної влади. У подальшому виникає логічне питання, кого вважати народом, який його правовий статус та яку роль він відіграє у здійсненні та визнанні легітиміаційних процесів.

Сучасна наука не дає вичерпної та однозначної відповіді, хто такий народ. Причина такої невизначеності криється в тому, що категорія «народ» онтологічно існує в різних соціальних вимірах, а тому неоднаково матеріалізує себе в політичній, культурній, духовній, національній та інших площинах [1, с. 40]. Л.С. Мамут на питання, чому визначення категорії «народ» є складним завданням, відповідає: «Причина полягає в тому,

що народ... існує у різних вимірах (підсистемах) соціального буття» [2, с. 25].

Аналіз же юридичної доктрини дає змогу виокремити низку дефініцій, які, на наш погляд, сприятимуть з'ясуванню сутності цього явища та матимуть застосування під час аналізу легітиматії державної влади.

М.І. Козлов описує народ як стійку сукупність людей, що історично склалася на певній території, має спільні, відносно сталі особливості мови і культури, а також осмислення своєї єдності та відмінності від інших подібних утворень, що відображається у самоназві [3, с. 5–21].

В.В. Івановський зазначає, що народ – це сукупність фізичних осіб, підпорядкованих верховній владі [4, с. 32].

Різні епохи накладали своє нашарування на дефініцію, яка досліджується. Так, за радянських часів народ визначали як «сукупність тих класових і соціальних груп суспільства, що є його основною виробничою і перетворюючою силою» [5, с. 170]. Отже, особи, які не належали до «основної виробничої сили», не прагнули будувати новий «прогресивний» лад, не поділяли державної ідеології, не належали до народу. Сьогодні класовий підхід наукою залишений, а визначення народу радянськими вченими критично переосмислюється [6, с. 77].

В.Ф. Погорілко йде далі та описує поняття українського народу як сукупність громадян різних національностей, якому належить вся повнота влади на території республіки, корінні народи і національні меншини [7].

В.Д. Людвік визначає, що народ – це громадяни держави, що підкоряються її владі і беруть участь у її здійсненні [6, с. 80].

М.М. Бедрій вважає, що народ – це нація, наділена державотворчим потенціалом та здатна самоідентифікуватися і відмежовуватися від інших націй кордонами держави чи інтегрувати їх до свого складу на правах національних меншин у межах цих кордонів [8, с. 283].

К. Дойч описував, що «народ – це нація, яка володіє державою» [9, с. 330].

Варто зазначити, що різниця між народом і нацією полягає в тому, що перший може складатися з багатьох націй, бути поліетнічним, проте коритися одній державній владі і брати участь у її здійсненні; з іншого боку, одна нація може перебувати під владою кількох держав [6, с. 80].

Під дефініцією «нація» О.Ф. Скакун розуміє етносоціальну спільноту, в якій сформувалося самоусвідомлення своєї ідентичності (спільність історичної долі, психології і характеру, схильність до однакових національних, матеріальних і духовних цінностей тощо), а також територіально-мовна і господарсько-економічна єдність [10, с. 48].

Отже, держава є тим чинником, що об'єднує різні нації в єдиний народ. Таким чином, «субстанцією» держави варто визнати не націю, а народ як сукупність осіб, що об'єднані на основі правового зв'язку з державою і підпорядковуються її законам [6, с. 80].

Задля повноти та всебічності дослідження зазначимо, що народ є обов'язковою ознакою держави та

складається з основної нації та національних меншин. У великому юридичному енциклопедичному словнику вказано, що народ – це юридичний термін, пов'язаний за змістом з ідеєю народного суверенітету, що являє собою сукупність усіх громадян, політична спільнота, що фактично передбачає існування держави [11, с. 517].

У проаналізованих вище дефініціях «народ» можна виявити відображення як ознак, що характеризують державу (територія, суверенітет, спеціальний апарат управління), так і ознак нації (спільність походження та історичної долі; схожість звичаїв, традицій; єдність мови та релігії; спільність території проживання та економічних умов, усвідомлення національної цілісності й ідентичності). А це дає змогу констатувати, що народ – це стійка сукупність усіх громадян різних національностей, що історично склалася на певній території, має спільні, відносно сталі особливості мови і культури, а також осмислення своєї єдності та відмінності від інших подібних утворень, що відображається у самоназві. Їм належить вся повнота влади на цій території; вони підкоряються цій владі і беруть участь у її створенні та реалізації, для цього можуть бути наділені виборчим правом та можливістю здійснення урядування. Відповідно до цих процесів відбувається легітиматія чи делегітиматія державної влади.

Для подальшого дослідження народу як системуючого суб'єкта легітиматії державної влади необхідно проаналізувати його правовий статус. Н.М. Оніщенко розглядає правовий статус як систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків суб'єкта суспільних відносин [12, с. 366]. На думку С.А. Комарова, правовий статус – це система прав, свобод і обов'язків, які знайшли своє чітке правове закріплення у нормах права, що визначають політико-правовий стан особи [13, с. 121]. Отже в науці сформовані подібні за своєю суттю думки науковців щодо визначення поняття правового статусу, що дало змогу на цій основі А.М. Колодію, А.Ю. Олійнику, І.Й. Магновському виокремити його елементи, такі як статусні правові норми і правовідносини; суб'єктивні права, свободи та юридичні обов'язки; громадянство; правові принципи та юридичні гарантії; законні інтереси; правосуб'єктність, юридична відповідальність [14, с. 18; 15, с. 133].

Безумовно, кожний із зазначених елементів правового статусу варті окремого дослідження. Нас вони будуть цікавити в аспекті їх впливу та ролі у формуванні, організації та здійсненні влади народу у процесі легітиматії державної влади.

Щодо першого елемента правового статусу народу «статусні правові норми і правовідносини» варто зазначити, що вони є передумовами аналізу народу як «особливого суб'єкта». Зокрема, В.М. Корчака зазначає, що характеристика народу як «особливого суб'єкта» ґрунтується на тому, що народ є єдиним першоджерелом влади. Відповідно до Основного Закону України право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить винятково народові і не може бути узурпо-

ване державою, її органами або посадовими особами. Здійснення влади в країні – це правове вираження волі народу [16, с. 121]. Статусними міжнародними нормами забезпечення легітимності влади можна вважати Документ Копенгазької наради Конференції з людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 року, де сформульовано принцип легітимності влади: «воля народу, яка виражається вільно і чесно у процесі періодичних та дійсних виборів, є основою влади та законності будь-якого уряду» (п. 6).

Щодо правових відносин як другої частини досліджуваного елемента варто зазначити, що це питання повною мірою зазначається в Основному Законі. Зокрема, суб'єктом системи конституційно-правових відносин є Український народ. Відповідно до ч. 1 Преамбули Конституції України Український народ – громадяни України всіх національностей. Український народ, згідно зі ст. 5 Основного Закону, є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, і саме Українському народу належить виняткове право визначати і змінювати конституційний лад України, яке не може бути узурпованим державою, її органами або посадовими особами.

Другий елемент правового статусу народу описує його суб'єктивні права. В.Б. Ковальчук влучно вказує, що «головним критерієм існування легітимної державної влади в конституційній демократичній державі є ступінь захищеності основних прав та свобод людини і громадянина, адже лише та державна влада, яка поважає невід'ємні права людини, створює умови для реалізації її інтересів та потреб, має всі підстави тримати суспільну підтримку і визнання» [17, с. 177]. Отже, легітимаційні процеси державної влади тісно пов'язані із прийняттям влади більшістю населення та гарантуванням їх суб'єктивних прав та поваги і захисту прав меншості.

Третім елементом правового статусу народу вважається громадянство. Визначаючи український народ як такий, до складу якого входять громадяни всіх національностей, Конституція зазначає насамперед, що мова йде про громадянство, правовий зв'язок людини з державою, її належність до України незалежно від етнічного походження [18, с. 185]. Варто зазначити, що у відповідності до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про громадянство» «громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках». Отже, у цьому визначенні принцип громадянства є основним критерієм належності до народу. Зокрема, це можливість реалізації своїх прав шляхом виборів та референдуму тощо. По-друге, громадянин (підданий) держави, перебуваючи поза її межами, не втрачає з нею правового зв'язку, тому він є частиною її народу [6, с. 77], а держава зобов'язана давати захист своєму громадянину поза її межами відповідно до міжнародно-правових договорів з іншими державами. Таким чином, інститут громадянства забезпечує правовий зв'язок народу і держави та дає змогу першому реалізовувати свої права та бути учасником легітимаційного процесу державної влади.

Правові принципи та юридичні гарантії як елементи правового статусу народу передбачають здатність обирати владу через вибори, на основі загального, рівного і прямого виборчого права реалізується установча функція народу. Демократичні вибори, що ґрунтуються на принципах законності, гласності, рівності, свободи волевиявлення, багатопартійності, плюралізму та змагальності, як форми народовладдя забезпечують становлення та формування легітимної державної влади. Як досить влучно зазначає В.Б. Ковальчук, «свобода виборів є наріжним каменем демократії» [17, с. 139], що характеризує народ її джерелом та суб'єктом становлення верховної влади в демократичній та правовій державі.

Юридичні гарантії як елементи правового статусу становлять законодавчо закріплені засоби охорони суб'єктивних прав народу, способи їх реалізації, а також засоби забезпечення законності і охорони правопорядку, інтересів особистості, суспільства і держави.

П'ятим елементом нашого дослідження є законні інтереси. До законних інтересів належать ті інтереси, які держава не вважає за потрібне «прописувати» в нормах права, але які, відповідаючи духу закону, в загальному вигляді гарантуються (законні інтереси, пов'язані з тим або іншим устроєм родинного життя, організацією дозвілля та ін.). Реалізація і захист кожного конкретного законного інтересу завжди відповідає відповідним нормам права, забезпечуючи собі правовісну основу [19, с. 18]. Суть законних інтересів як правової категорії не передбачає обов'язку кого-небудь сприяти їх реалізації своїми діями, сприяти усуненню перешкод у прагненні суб'єкта користуватися соціальними благами [19, с. 21].

Крім того, важливим проявом влади народу та його законних інтересів є законодавча ініціатива, що характеризує офіційне вираження волі народу щодо прийняття, зміни чи скасування певних правових норм. О.О. Галус під народною законодавчою ініціативою розуміє форму безпосереднього народовладдя, яка полягає у безпосередньому волевиявленні визначеної у Конституції України кількості громадян України, які мають право голосу, шляхом внесення до Верховної Ради проекту закону, який підлягає обов'язковому розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України [20, с. 120].

Як зазначалося вище, ще одним елементом правового статусу є правосуб'єктність. Правосуб'єктність як елемент правового статусу народу має свої особливості, що полягають у складності застосування її розподілу на правоздатність і дієздатність. Ми поділяємо думку В.В. Комарова про доцільність застосування лише категорії «правосуб'єктність», не розкладаючи її на відповідні елементи до такого суб'єкта, як народ. У такому разі під правосуб'єктністю варто розуміти можливість суб'єкта бути учасником правовідносин [21, с. 45]. В.С. Основин вбачав особливості правосуб'єктності народу в тому, що народ: а) є першоджерелом усіх прав і обов'язків, що мають місце у державі, оскільки всі права і обов'язки – це правове вираження волі народу; б) наділений всією повнотою державної влади і всіма матеріальними

благами, і тому саме право є державним виразом волі народу; в) свої права зазвичай здійснює через державу та її органи, оскільки невіддільний від своєї країни [22, с. 36–38]. Отже, особливість правосуб'єктності народу – бути першоджерелом всіх прав і обов'язків – є виявом виразу його волі, що передбачає володіння всією повнотою державної влади [23, с. 38].

Характеризуючи юридичну відповідальність як елемент правового статусу народу, необхідно звернутися до принципу взаємної відповідальності держави та особи. Цей принцип вказує на відповідальність держави перед особою, яка сприяє зміцненню довіри людини до публічної влади. Держава та всі її органи визнають пріоритет права, підкоряються праву і правовому закону, не можуть знехтувати його приписами і несуть політичну, юридичну і моральну відповідальність перед народом за невиконання взятих на себе зобов'язань [17, с. 253]. У цій тезі можливо простежити взаємну відповідальність держави та народу, що характеризується наявністю взаємних прав, обов'язків та інтересів. Обов'язком кожного громадянина, тобто народу загалом, є вибір владних суб'єктів за допомогою форм безпосередньої демократії, а владні суб'єкти (органи державної влади, органи місцевого самоврядування та інші владні суб'єкти) повинні здійснювати

свої функції та повноваження у повному обсязі. Можливість існування двосторонніх зобов'язань між народом та державою приводить також і до взаємної юридичної відповідальності.

Висновки. Таким чином, варто зазначити, що процес легітимації державної влади зумовлений правовим статусом народу. Кожний проаналізований елемент правового статусу народу накладає відбиток на зазначений процес. Так, зокрема, народ є першоджерелом усіх прав і обов'язків, що мають місце у державі, оскільки всі права і обов'язки – це правове вираження волі народу; народ наділений всією повнотою державної влади і всіма матеріальними благами, і тому саме право є державним виразом волі народу; факт наявності громадянства передбачає правовий зв'язок між громадянами як представниками народу та державою; народ, самовизначаючись у державі, обирає поміж державним та бездержавним життям, відповідно легітимуючи (у разі обрання державної влади) чи делегітимуючи (у разі втрати довіри до державної влади) державну владу; самовизначаючись у представництві, народ обирає конкретні персоналії, яким він довіряє первинне представництво самого себе, формує персональний склад парламенту та у разі президентських і змішаних типів республік визнає ще й особу президента.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шипілов Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави: Монографія. – Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. – 216 с.
2. Мамут Л.С. Народ в правовом государстве. – М.: Изд-во НОРМА, 199. – С. 28.
3. Козлов М.И. О классификации этнических особенностей (состояние вопроса) / Козлов М.И. // Исследования по общей этнографии.-М.,1997 – С. 5–23.
4. Ивановский В.В. Учебник государственного права / Ивановский В.В. – Казань, 1999. – 509 с.
5. Краткий словарь по социологии. – М., 1989. – 479с.
6. Людвік В.Д. Принцип народного суверенитета в історії політико-правової думки, теорії права та політичній практиці: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В.Д. Людвік. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
7. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 1999. – С. 79.
8. Бедрій М. Народ і право: взаємообумовленість і взаємозв'язки / М. Бедрій. // Публічне право. – 2013. – С. 281–287.
9. Дойч К. Народи, нація та комунікація / К. Дойч // Націоналізм: Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Геллера; [антологія; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 327–334.
10. Скакун О.Ф. теорія государсва и права: учебник/ Скакун О.Ф. – Харьков: Конди; ун-т внутр.дел, 2000. – 704 с.
11. Великий юридичний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемчуженка. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
12. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / Н.М. Онищенко, О.В. Зайчук. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
13. Комаров С.А. Общая теория государства и права : курс лекций / Комаров С. А. – М.: РАГС, 1996.– 312 с.
14. Магновський І. Конституційно-правовий статус особи (її громадянські права і свободи) / І. Магновський // Право України. – 2002. – № 7. – С. 18–22.
15. Колодій А.М. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні : підручник / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.: Правова єдність, 2008. – 350 с.
16. Корчака В.М. Правосуб'єктність українського народу як особливого суб'єкта конституційно-правових відносин/ В.М. Корчака //Науково-інформаційний вісник №10. – 2014. – С.118–124.
17. Ковальчук В.Б. Легітимність державної влади: теоретико-правові аспекти : дис. докт. юрид. наук : 12.00.01 / Ковальчук Віталій Богданович – Острог, 2011. – 447 с.
18. Нелина Н.В. Конституційно-правові аспекти категорії «український народ» / Н.В. Нелина // Держава і право, Випуск 56. – 2012. – С. 182–186.
19. Субочев В.В. Законные интересы: основы теории /В.В. Субочев // Российская академия наук. Институт государства и права. – 2009. – № 5. – 128 с.
20. Галус О.О. Народна законодавча ініціатива як форма безпосереднього народовладдя: перспективи нормативно-правового регулювання в Україні / О.О. Галус // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. – С. 118–121.
21. Комарова В.В. Высшее непосредственное выражение власти народа в Российской Федерации (проблемы теории и практики): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – Москва, 2006 – 474 с.
22. Основин В.С. Советские государственно-правовые отношения / В.С. Основин. – М.: Жур. литература, 1965. – 167 с.
23. Бурцев А.А. Система субъектов конституционно-правовых отношений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / А.А. Бурцев. – М., 2005. – 215 с.